УДК 330.341.44

Филюк В.В., асист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЕКОНОМІКО-ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА КОНЦЕНТРАЦІЄЮ РИНКІВ В УКРАЇНІ

Проаналізовано сучасне організаційно-економічне забезпечення контролю за концентрацією ринків в Україні, виявлено його основні переваги та недоліки. Надано пропозиції щодо вдосконалення антимонопольного регулювання процесів концентрації на вітчизняних ринках.

***Ключові слова**: концентрація ринків, антимонопольний контроль, індекс концентрації.*

В умовах системних перетворень, якими характеризується сучасна економіка України особливо актуалізується проблема забезпечення високого рівня конкуренції на вітчизняних товарних ринках. У цьому аспекті надзвичайно важливого значення набуває вибір ефективних механізмів та інструментів антимонопольної політики, одним із напрямів якої є контроль за процесами концентрації на товарних ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що проблемі концентрації ринків та її регулюванню присвячені роботи багатьох відомих зарубіжних та вітчизняних науковців. На особливу увагу заслуговують дослідження С. Авдашевої, Дж. Бейна, Е. Гелхорна, Е. Долана, В. Ковавіча, Д. Ліндсея, О. Радигіна, Н. Розанової, А. Шастітко, тощо. В Україні розглядом цих питань займаються В. Базилевич, А. Герасименко, А. Ігнатюк, В. Лагутін, Г. Лозова, Ю. Уманців, тощо.

Разом з тим, незважаючи на значне різноманіття висвітлюваних проблем, деякі аспекти контролю за концентрацією ринків залишаються недостатньо розкритими або дискусійними. Зокрема детальнішого дослідження потребує оцінка наслідків впливу концентрації на ефективність функціонування окремих ринків, а також визначення оптимальних меж втручання держави у регулювання цих процесів.

Метою роботи є виявлення основних проблем, пов'язаних зі здійсненням контролю за концентрацією ринків у вітчизняній економіці, а також можливостей їх подолання задля забезпечення високого рівня конкуренції та ефективного функціонування товарних ринків.

Перш ніж перейти до розгляду організаційно-економічного забезпечення контролю за концентрацією ринків в Україні необхідно визначити що ж являє собою процес концентрації. В економічній літературі немає єдиного підходу до його пояснення. Наприклад, відомі англійські економісти Е. Долан і Д. Ліндсей під концентрацією ринку розуміють ступінь переважання на ринку одного чи декількох підприємств [2, с. 492]. Російські дослідники з проблем антимонопольного регулювання тлумачать це поняття як такий стан ринкової пропозиції, при якій значна частина ринкового попиту задовольняється невеликою кількістю підприємств [6, с.133].

На нашу думку, концентрація ринків являє собою процес зменшення кількості підприємств на товарних ринках за рахунок збільшення їх розмірів, зростання ринкової частки, а також концентрації і централізації виробництва і капіталу.

Варто зазначити, що ці процеси мають двоїстий вплив на функціонування ринків. З одного боку, вони призводять до зниження інтенсивності конкуренції та посилення ринкової влади окремих суб'єктів господарювання, а з іншого – дають змогу акумулювати ресурси, які дадуть змогу підприємствам розвиватися швидкими темпами та здійснювати інноваційну діяльність, а ніколи і вижити у період кризових явищ у вітчизняній та світовій економіці. У зв'язку з цим застосування дієвих інструментів регулювання цих процесів набуває все більшого значення.

Необхідно відмітити, що необхідність підвищення ефективності контролю за рівнем концентрації ринків в Україні не викликає сумнівів, зважаючи на постійне зниження інтенсивності конкурентної боротьби між суб'єктами господарювання, які діють на вітчизняних товарних ринках. Підтвердженням цього є наступні риси, якими характеризується розвиток сучасної економіки України в останнє десятиліття.

По-перше, галузева структура вітчизняної економіки характеризується переважанням сировинних галузей або галузей з низьким ступенем переробки. Світова практика показує, що ринки, які представляють ці галузі, зазвичай характеризуються високим рівнем концентрації. Це підтверджується і господарською практикою України. Так, у 2011 р. на ринку коксу три найбільші підприємства (CR-3) займали 74,2%, чугуну – 95%, сталі – 93,5%, прокату – 94% [10, с. 4-5; 1, с. 46].

По-друге, в Україні наявна велика кількість адміністративних бар'єрів, які ускладнюють вхід нових учасників на товарні ринки. Обмеженнями для входу виступають необхідність отримання спеціальних рішень, ліцензій чи імпортних тарифів, що сприяє подальшому зростанню рівня концентрації та посиленню її деструктивного впливу на конкуренцію. Свідченням цього є показник легкості ведення бізнесу, за яким у 2012 р. Україна займає 149-е місце із 183 країн світу.

По-третє, протягом останніх років спостерігається тенденція до підвищення рівня концентрації на всіх товарних ринках, що підтверджується зростанням кількості угод про злиття та поглинання та зростанням відповідних показників концентрації (коефіцієнту концентрації та індексу Херфіндаля-Хіршмана). Так, наприклад, протягом 2012 р. значно зріс рівень концентрації на такому стратегічно важливому для населення ринку як ринок хліба. За рахунок укладання серії угод про злиття та поглинання компанія-лідер наростила свою ринкову частку з 6 до 25% [11, с. 27]. Аналогічна ситуація спостерігалася і на інших споживчих ринках країни.

Про активізацію процесів концентрації на вітчизняних товарних ринках свідчать і дані Антимонопольного комітету України (АМКУ) про зростання кількості звернень про надання дозволу на участь підприємств у цих процесах (див. рис. 1). Як видно з рисунка, починаючи з 2009 р. спостерігається поступове збільшення як кількості поданих заяв (з 599 до 756), так і кількості наданих дозволів на участь підприємств у цих процесах (з 480 до 585).

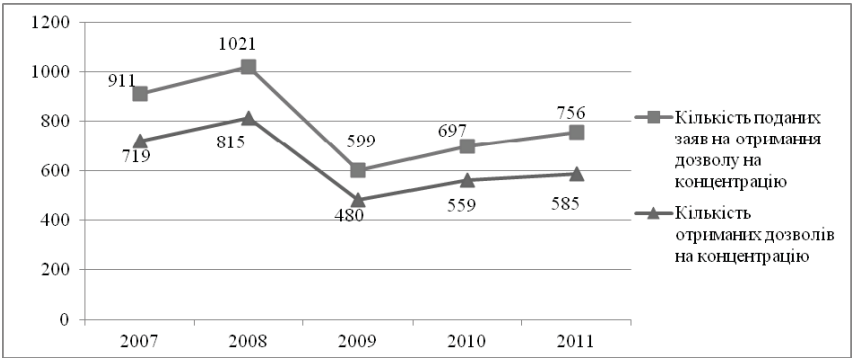

Рис. 1. Динаміка поданих заяв на отримання дозволу на участь в концентрації ринків

Джерело: побудовано автором на основі даних Антимонопольного комітету України [4; 5]

Аналогічні тенденції прослідковуються і при аналізі даних про структуру товарних ринків (див. табл. 1). З таблиці видно, що лише близько половини цих ринків можна віднести до конкурентних, а це дає підстави вважати, що решта ринків характеризується якщо не високим, то помірним рівнем концентрації.

Таблиця 1

Співвідношення ринків з різною конкурентною структурою в економіці України, %

Рік	Конкурентні ринки	Олігопольні ринки	Ринки з ознаками домінування	Монополізовані ринки
2007	53,1	14,4	25,8	6,7
2008	56,7	12,0	25,6	5,7
2009	54,3	16,6	22,6	6,5
2010	48,3	12,5	30,7	8,5
2011	49,8	15,4	27,6	7,2

Джерело: складено автором на основі даних Антимонопольного комітету України [5; 6]

На нашу думку, наявність зазначених тенденцій значною мірою зумовлена низькою ефективністю державного контролю за процесами концентрації на вітчизняних товарних ринках. У зв'язку з цим виникає необхідність здійснення детального аналізу вітчизняної антимонопольної політики у сфері контролю за цими процесами, виявлення її основних переваг та недоліків.

Як і в багатьох інших країнах, в Україні контроль за рівнем концентрації на товарних ринках здійснюється на основі законодавства про захист конкуренції. Окрім нормативно-правових актів, які покликані забезпечувати загальні умови ведення підприємницької діяльності (Конституція України, Господарський кодекс), регулювання

процесів концентрації здійснюється на основі Закону України "Про захист економічної конкуренції" та Положенням про концентрацію. Основним органом виконавчої влади, на який покладено ці функції є вже згадуваний АМКУ.

Як уже зазначалося вище, у вітчизняному конкурентному законодавстві не надається визначення поняття "концентрація ринків". Більше того, воно підміняється на поняття "економічна концентрація", яке є значно ширшим за своїм змістом і охоплює такі процеси як концентрація ринків, концентрація капіталу та концентрація виробництва. Разом з тим, стаття 22 Закону України "Про захист економічної конкуренції" визначає способи, за допомогою яких суб'єкти господарювання можуть брати участь у процесах концентрації та які підлягають регулюванню До них відносяться:

1) злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого;

2) набуття контролю одним або кількома підприємства над іншим(и) або їх частинами, шляхом а) придбання активів у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, одержання їх в управління, оренду, лізинг, концесію чи набуття їх в інший спосіб; б) призначення або обрання на посаду керівника або його заступника в спостережній раді, правлінні, іншому наглядовому чи виконавчому органі суб'єкта господарювання особи, яка вже обіймає одну чи кілька з перелічених посад в інших суб'єктах господарювання, або створення ситуації, при якій більше половини посад членів наглядових і виконавчих органів двох чи більше підприємств обіймають одні й ті самі особи;

3) створення суб'єкта господарювання двома і більше суб'єктами господарювання, який протягом тривалого періоду буде самостійно здійснювати господарську діяльність, але при цьому воно не призводить до координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що його створили, або між ними та новоствореним підприємством.

4) безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність іншим способом чи одержання в управління часток (акцій, паїв), що забезпечує досягнення чи перевищення 25 або 50% голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання [3].

При цьому зауважимо, що антимонопольний контроль за процесами консолідації на вітчизняних ринках дещо відрізняється від контролю у європейських країнах та США. На Заході регулювання рівня концентрації товарних ринків зводиться лише до здійснення контролю за злиттями та поглинаннями (*merger control*). При цьому дуже часто воно розглядається через призму забезпечення справедливих умов конкуренції та недопущення фактів монополізму на товарних ринках [12, с. 89]. В Україні ж визначення концентрації доповнюється ще й іншими способами набуття контролю на суб'єктом господарювання, а тому його можна ототожнювати з перерозподілом контролю.

При здійсненні регулювання рівня концентрації ринків вітчизняні антимонопольні органи використовують тільки один вид контролю – попередній. Це означає, що контроль здійснюється до моменту укладення угоди чи процесів, які відносяться до об'єктів

антимонопольного регулювання або умов, які можуть призвести до підвищення концентрації ринків. Він реалізується у формі розгляду антимонопольним органом клопотань про надання згоди на здійснення дій, вказаних у них, відповідно до вимог ЗУ "Про захист економічної конкуренції" та Положення про концентрацію. У цьому випадку згода АМКУ є необхідною умовою для об'єднання підприємств, що означає встановлення дозвільного порядку здійснення дій, які підлягають державному контролю.

Наступний контроль, метою якого є перевірка легітимності раніше укладених угод між суб'єктам господарювання у вітчизняній конкурентній політиці не набув значного поширення.

Вітчизняне конкурентне законодавство також визначає умови, при наявності яких в обов'язковому порядку необхідне отримання дозволу АМКУ на участь підприємств у процесах концентрації. До таких умов належать:

– перевищення сукупної вартості активів або сукупного обсягу реалізації товарів учасників концентрації за останній фінансовий рік суми, еквівалентної 12 млн. євро;

– перевищення сумарного обсягу реалізації, в тому числі за кордоном, не менше як двох учасників суми, еквівалентної 1 млн. євро;

– перевищення сумарної вартості активів або загального обсягу реалізації товарів в Україні хоча б одного учасника суми, еквівалентної 1 млн. євро;

– перевищення ринкової частки одного учасника порогового значення коефіцієнту концентрації (CR-1), який становить 35%, у випадку якщо концентрація відбувається на цьому чи суміжному з ним ринку [8].

У цьому аспекті необхідно відзначити декілька основних моментів. З одного боку, ці критерії мають комплексний характер і дозволяють контролюючим органам детальніше визначати коло осіб та перелік угод, яким необхідно отримати попередню згоду антимонопольних органів. З іншого боку, увагу привертає їх універсальний характер. Останній проявляється у тому, що зазначені критерії використовуються антимонопольними органами для оцінювання угод як на товарному, так і на фінансовому ринках. Ми вважаємо, що зазначені порогові значення сумарної вартості активів для підприємств, які діють в різних сегментах фінансового ринку, є надто низькими, а це значно розширює сферу застосуванню попереднього контролю, а отже і знижує його ефективність.

Важливими також з точки зору антимонопольного контролю за рівнем концентрації товарних ринків є розмежування у вітчизняному законодавстві потенційних конкурентних дій, що здійснюються в односторонньому порядку, а також з іншими учасниками ринку, тобто наявність в ньому концепції "колективного домінування". Це є одним із тих чинників, який свідчить про конвергентність вітчизняного та європейського конкурентного законодавства. Відповідно до статті 12 ЗУ "Про захист економічної конкуренції" домінуючим визнається становище кожного з декількох учасників, якщо сукупна ринкова частка трьох суб'єктів господарювання (CR-3), які функціонують на одному ринку перевищує 50%, або ж якщо сукупна частка п'яти таких учасників (CR-5) перевищує 70% [3].

Антимонопольні органи у розвинутих країнах дедалі частіше виходять з уявлення про те, що існує така структура ринку, яка створює надзвичайно високі стимули для узгодження ринкової поведінки учасників, наслідком чого стає послаблення конкуренції. Однією із цілей аналізу угод про концентрацію ринків антимонопольні органи розглядають упередження колективного домінування чи олігопольної координації. Концепція колективного домінування є дуже важливою для України, оскільки одностороннє домінування на сучасних ринках є менш ймовірним, ніж координація ринкової політики формально незалежних компаній.

Незважаючи на наявність протягом останніх років прогресу в галузі державного контролю за процесами концентрації товарних ринків в Україні, існуюча система регулювання має недоліки. Зокрема, існує багато проблем в сфері забезпечення захисту інтересів власників компаній – об'єктів поглинання і міноритарних акціонерів, зберігаються широкі можливості для кримінального захоплення підприємств, особливо дрібних та середніх компаній.

Результати досліджень показують, що саме невирішеність багатьох юридичних питань у сфері контролю за рівнем концентрації, а також слабкість державного регулювання в сфері дотримання законності призводять як до поширення випадків протиправного поглинання, так і до різкого зростання витрат на консолідацію активів. Як наслідок, інститут злиття та поглинання в Україні перетворився з механізму перерозподілу власності від неефективних до більш ефективних власників в інститут наживи рейдерів, а різке зростання вартості угод, у кінцевому результаті, призводить до неефективного використання ресурсів у масштабах національної економіки.

Крім того, у зв'язку з веденням неефективної державної політики відсутня можливість використовувати весь той могутній потенціал зростання, який містить у собі концентрація, як на благо самих підприємств, так і з метою досягнення державою власних цілей. Тому, на нашу думку, заходи антимонопольної політики у сфері контролю за процесами консолідації потребують суттєвого коригування.

Зокрема, антимонопольне регулювання процесів концентрації має базуватися на таких принципах:

– відповідність прийнятих рішень цілям промислової політики та загальній стратегії реорганізації в рамках тих чи інших секторів і галузей економіки;
– підтримка активного функціонування конкурентних механізмів в економіці;
– забезпечення прозорості операцій на ринку корпоративного контролю;
– захист прав акціонерів, у тому числі й міноритарних;
– регулювання соціальних конфліктів, які породжуються процесами консолідації підприємств [9].

На наш погляд, доцільно переглянути деякі концептуальні положення чинного закону "Про захист економічної конкуренції". У першу чергу, коригування потребують існуючі порогові значення коефіцієнту концентрації, який використовується для оцінки становища компаній при отриманні дозволу на угоду про злиття та поглинання компаній. Зокрема, при їх розрахунку необхідно враховувати галузеву специфіку ринку,

на якому відбувається консолідація підприємств. Ми вважаємо, що порогові значення доцільно диференціювати для різних ринків з урахуванням характеру внутрішньогалузевої конкуренції, середніх розмірів підприємств, які діють на них, а також становища окремих компаній. При цьому також необхідно брати до уваги фактори, пов'язані з міжнародною конкуренцією. Особливого розмежування потребує контроль за рівнем концентрації на товарних та фінансовому ринках.

У цілому можна сказати, що на сьогодні у сфері державного контролю за рівнем концентрації ринків назріває комплекс питань, які вимагають нагального вирішення. На нашу думку, вирішити частину завдань, пов'язаних з підтримкою високого рівня конкуренції, можна за рахунок таких заходів:

– забезпечення прозорості структури власності шляхом активного використання державних часток [9, с. 109];

– розробка механізму оцінки наслідків угод про злиття та поглинання (як позитивних, так і негативних). Для цього доцільно розробити систему економічних та правових основ, які дозволять зробити кількісні та якісні висновки про можливі позитивні ефекти чи негативні наслідки від укладення угоди про об'єднання підприємств, на підставі яких і буде прийматися рішення про надання дозволу на концентрацію;

– розмежування наслідків угоди про концентрацію ринків залежно від характеру інтеграції – горизонтальної, вертикальної та конгломеративної. На наш погляд, це є надзвичайно важливим, оскільки значна частина угод про концентрацію в Україні має конгломеративний або вертикальний характер;

– перехід антимонопольного регулювання концентрації ринків від системи ex ante до системи ex post (від попереднього контролю до наступного). Це, з одного боку, дасть змогу антимонопольним органам зменшити витрати часу на розгляд величезної кількості дрібних угод та зосередити свою увагу на аналізі принципових угод, які мають дійсно значний негативний вплив на конкурентне середовище, а з іншого – зменшить тягар бюрократичних процедур для суб'єктів господарювання.

Усе ці заходи, на нашу думку, сприятимуть підвищенню ефективності державної антимонопольної політики, а також забезпеченню високого рівня конкуренції на вітчизняних товарних ринках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гузенко Н. На экспортной игле / Н. Гузенко // Топ-100 Рейтинг лучших компаний Украины. – 2012. – №2. – С. 44–47.

2. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Е. Рынок: микроэкономическая модель: Пер. с англ. – СПб.: СП "Автокомп", 1992. – 496 с.

3. Закон України "Про захист економічної конкуренції" від 11.01.2001 № 2210-III: за станом на 27 липня 2011 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/2210-14.

4. Звіт Антимонопольного комітету України за 2010 рік / Антимонопольний комітет України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/ article?art_id=194113&cat_id=194112.

5. Звіт Антимонопольного комітету України за 2011 рік / Антимонопольний комітет України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=212425&cat_id=212422.
6. Концентрация на товарных рынках... // Под ред. А.Е. Шаститко. М.: БЭА, 2002. – 302 с.
7. Модернизация антимонопольной политики в России (экономический анализ предлагаемых изменений антимонопольного законодательства). // Информационно-аналитический бюллетень. – №68. – 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.beafnd.org/common/img/uploaded/bulletin_68-0.pdf.
8. Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію) / Антимонопольний комітет України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article%3Fart_id=54104.
9. Радыгин А. Слияния и поглощения в корпоративном секторе (основные подходы и задачи регулирования). – Вопросы экономики. – 2002. – №12. – с. 106–106.
10. Рынок кокса и коксохимические предприятия Украины. Результаты 2011 года / Национальное рейтинговое агентство "Рюрік" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/Coke-industry_2011.pdf.
11. Савенко В. Тріумфальна хода сеньйора батона / В. Савенко // Коментарі: злиття та поглинання. – 2012. – №45(333). – С. 26–27.
12. Navarro E., Font A., Folguera J., Briones J. Merger Control in the EU: Laws, Economics and Practice. – Oxford University Press. 2005.

Стаття надійшла до редколегії 28.03.13.

Филюк В.В., ассист.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ЭКОНОМИКО-ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНТРОЛЯ ЗА КОНЦЕНТРАЦИЕЙ РЫНКОВ В УКРАИНЕ

Проанализировано современное организационно-экономическое обеспечение контроля за концентрацией рынков в Украине, выявлены его основные преимущества и недостатки. Предоставлены предложения относительно совершенствования антимонопольного регулирования процессов концентрации на отечественных рынках.

Ключевые слова: концентрация рынков, антимонопольный контроль, индекс концентрации.

Fylyuk V. V., Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

ECONOMICAL AND ORGANIZATIONAL ENSURING OF MARKET CONCENTRATION CONTROL IN UKRAINE

The paper analyzes current organizational-and-economical ensuring of market concentration control in Ukraine, examines its advantages and disadvantages. Suggestions about improvement of antimonopoly regulation of concentration processes at the Ukrainian markets are made.

Keywords: market concentration, antimonopoly control, concentration ratio.